

Higher educational establishments as institutions for ensuring the right of higher education in the context of European integration of Ukraine

Вищі навчальні заклади як інститути забезпечення права на вищу освіту в контексті європейської інтеграції України

Maksym Tymoshenko

Key words:

private higher educational establishment, business entity, educational services, educational activity, educational level.

Ключові слова:

реалізація права на освіту, право на вищу освіту, вищі навчальні заклади.

У закордонній літературі визнається, що право на освіту є ключовим інструментом, який допомагає реалізувати інші конституційні права, «ядром» прав людини¹. Простежується чіткий соціально-правовий взаємозв'язок між реалізацією права на освіту, зокрема вищу, і належною реалізацією цілого комплексу інших конституційних прав людини і громадянина.

За висновком О. Мельничук, «між правом на освіту та іншими конституційними правами існує тісна взаємодія, яка виражається в їх взаємообумовленості, гарантуванні одним правом іншого. Зазвичай цей взаємозв'язок настільки сильний, що іноді не можна надати перевагу одному із прав, визначаючи рівень виконання гарантійної місії щодо іншого»². Без реалізації цього права неможливе користування іншими конституційними правами³. Так, наприклад, реалізація права на вищу освіту тісно пов'язана з реалізацією інших конституційних (особистих, політичних, соціальних і культурних) прав особи, зокрема таких, як: права на гідне життя (права на достойний життєвий рівень); права на працю, права на відпочинок, права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, права на об'єкти інтелектуальної власності, права на участь в управлінні державними справами, права на інформацію, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо.

Здійснення багатьох із таких прав було б неефективним без реалізації права на освіту⁴. Поза цим правом складно скористатися правом на користування результатами наукового прогресу та правом на вибір роботи⁵. Адже здебільшого наявність цензу вищої освіти є необхідною передумовою для роботи на багатьох соціально значущих посадах і виконання соціальних ролей у сучасному суспільстві – від посад суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів, державних службовців до посад службовців органів місцевого самоврядування тощо⁶.

Зрештою, саме набуття особою вищої освіти є додатковим чинником формування осмисленої життєвої позиції, належного рівня поінформованості про перебіг суспільних процесів, що уможливорює підви-

¹ Мельничук О. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 130.

² Мельничук О. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 130.

³ Алексеева С. Право на образование в системе основных социально-экономических прав и свобод человека и гражданина. Современное право. 2007. № 7. С. 74–81.

⁴ Мельничук О. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 162.

⁵ Петросян Т. Конституционное право на образование. М.: Институт государственно-конфессиональных отношений и права, 2014. С. 22.

⁶ Боняк В. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2005. С. 74.

щений рівень її адаптації в складних або несприятливих соціально-економічних умовах, сприяє активній творчій поведінці.

У контексті нашого дослідження варто звернути на таку сторону реалізації права на освіту, яка пов'язана з обов'язком держави створити відповідну інституційну систему органів управління та систему вищих навчальних закладів. Тут держава використовує важелі як прямого (створення системи законодавства, формування мережі органів державного управління), так і опосередкованого впливу – політика ліцензування, акредитації, нострифікації тощо.

Оскільки вища освіта, безперечно, є основним інструментом творення і примноження людського капіталу⁷, держава має гарантувати реалізацію цього права, а тому, поруч із розвитком освітнього законодавства, вдосконаленням системи державного регулювання в цій сфері суспільних відносин, на державу покладається також обов'язок вивчення ринку праці та розміщення державного замовлення на освітні послуги, що зумовлює формування мережі навчальних закладів, здатних задовольнити потреби ринку праці. Зрозуміло, що держава має враховувати оперативність приватного капіталу, спроможного швидше реагувати на динаміку робочих місць, забезпечувати поєднання державних, комунальних і приватних вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), які готові надати як економіці, так і духовно-культурній сфері та системі державного управління достатню кількість кваліфікованих кадрів.

Маємо зазначити, що в Україні є досить розвинена та розгалужена мережа вищих навчальних закладів (рис. 1), однак загальна кількість їх зменшується, що є загалом позитивним явищем, бо за останні десятиріччя було відкрито багато навчальних закладів із назвами університет або інститут, але за кадровою та матеріально-технічною базою багато з них не відповідали вимогам такого рівня навчальних закладів.

Як бачимо з рис. 1, за досліджуваний період невпинно зменшувалася кількість навчальних закладів саме III–IV рівнів акредитації. Особливо явно це виражено після набуття чинності Законом «Про вищу освіту». Однією із причин скорочення ВНЗів є критерії якості, яким повинні відповідати університети, згідно з вимогами Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

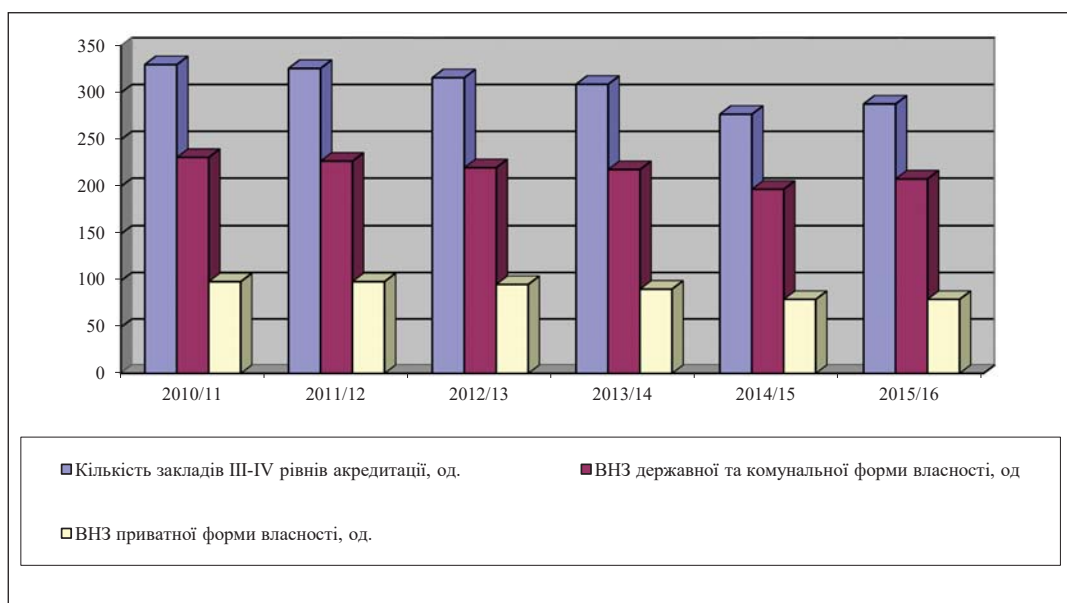

Рис. 1. Зміна кількості вищих навчальних закладів України за формами власності за 2010–2016 н/р.** [3]

Можемо зазначити відповідні тенденції розвитку мережі навчальних закладів в Україні, поряд зі зменшенням їх кількості. Насамперед на ринку освітніх послуг залишаються лише ті, які можуть конкурувати та мають позитивний імідж серед населення. Окрім того, така динаміка зумовлена демографічними проблемами та зменшенням кількості випускників середніх загальноосвітніх шкіл. Загалом можемо спостерігати зменшення кількості ВНЗ як державної, так і приватної форм власності (табл. 1), однак процентне співвідношення приватних ВНЗ у їхній загальній кількості залишається приблизно сталим.

⁷ Лисенко М. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». К., 2013. С. 5.

Динаміка змін кількості вищих навчальних закладів України III–IV рівнів акредитації*

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Кількість закладів – усього, од	330	326	316	309	277	288
у тому числі за формами власності						
державною та комунальною	231	227	220	218	197	208
приватною	99	99	96	91	80	80
Кількість студентів – усього осіб	2 066 667	1 899 138	1 770 311	1 673 287	1 437 955	1 375 160
Прийнято – усього осіб	381 362 *	307 316 *	331 164 *	337 420 *	291 647 *	259 904 *
Випущено – усього осіб	528 875 *	515 032 *	505 420 *	471 717 *	405 392 *	374 028 *
Кількість студентів у розрахунку на 10 000 населення	476	439	410	389	335	322

* [3] Дані внесено без окупованих територій.

Розгалужена мережа ВНЗ, як і інших навчальних закладів, з огляду на своє призначення, покликана сприяти реалізації права громадян України на вищу освіту. В основі доцільності наявності такої мережі – можливість створення конкурентного середовища на ринку освітніх послуг, наближення освітніх послуг до студентів, розширення можливостей вибору навчального закладу. Отже, діяльність ВНЗ ґрунтується на необхідності у відповідних організаційно-правових формах забезпечити здобуття особою вищої освіти на засадах доступності для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються або гарантуються державою; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей. Зрозуміло, що названі засади функціонування мережі ВНЗ є загальними як для державних, так і для комунальних і приватних закладів.

У діяльності ВНЗ втілюються в життя такі завдання, як: провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями; провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі; участь у забезпеченні суспільного й економічного розвитку держави через формування людського капіталу; формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності; створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства; поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян; налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузях освіти, науки, спорту, мистецтва і культури; вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці та сприяння працевлаштуванню випускників (ст. 26 Закону України «Про вищу освіту»⁸). Здається закономірним, що саме завдяки виконанню комплексу цих завдань у діяльності ВНЗ реалізуються, зокрема, такі функції вищої освіти, як гуманістична, аксіологічна, соціокультурна, соціально-адаптивна, стратифікаційна, інноваційна, соціально-інтегративна, прогностична й ін.⁹

⁸ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556–VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

⁹ Курко М. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави. Форум права. 2010. № 2. С. 229; Губерська Н. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2015. С. 34–38.

Звичайно, тут дуже цікавим і важливим стає питання про функціонування приватних навчальних закладів, якості освітніх послуг, які надаються ними сьогодні. Мусимо зазначити, що сам факт створення приватних навчальних закладів відіграв важливу роль у розвитку вищої освіти в незалежній Україні. Зауважимо, що в сучасному суспільстві завжди був великий запит на професійну вищу освіту, а на початку 90-х рр. за незначної кількості ВНЗ такий запит був особливо гострий, про що свідчать проведені вченими дослідження (К. Карпової, Н. Губерської й інших). За 15–18 років – скільки існують приватні вищі навчальні заклади – деякі з них створили потужну матеріальну базу, підготували свої науково-педагогічні кадри, розробили навчально-методичне забезпечення (без підтримки з боку держави), запропонували спеціальності, яких потребував ринок праці – менеджерів – зокрема, менеджерів охорони здоров'я, безпеки підприємства, туризму, програмістів тощо. Це значно підвищило якість освіти в приватних ВНЗ. І найважливіше – ВНЗ отримав можливість набирати «своїх» студентів через психологічне тестування, співбесіди з абітурієнтами; організацію дієвої практики студентів, стажування їх за кордоном. Як показує практика спілкування з абітурієнтами, вони здебільшого орієнтуються не на форму власності закладу, а на спеціальність, вартість навчання, відгуки своїх друзів і знайомих, місце розташування та цікаве студентське життя. Як наслідок, порушено суспільний баланс інтересів, нівелюється можливість отримання в державних і комунальних навчальних закладах безоплатної освіти, яку має забезпечувати держава, порушено принцип

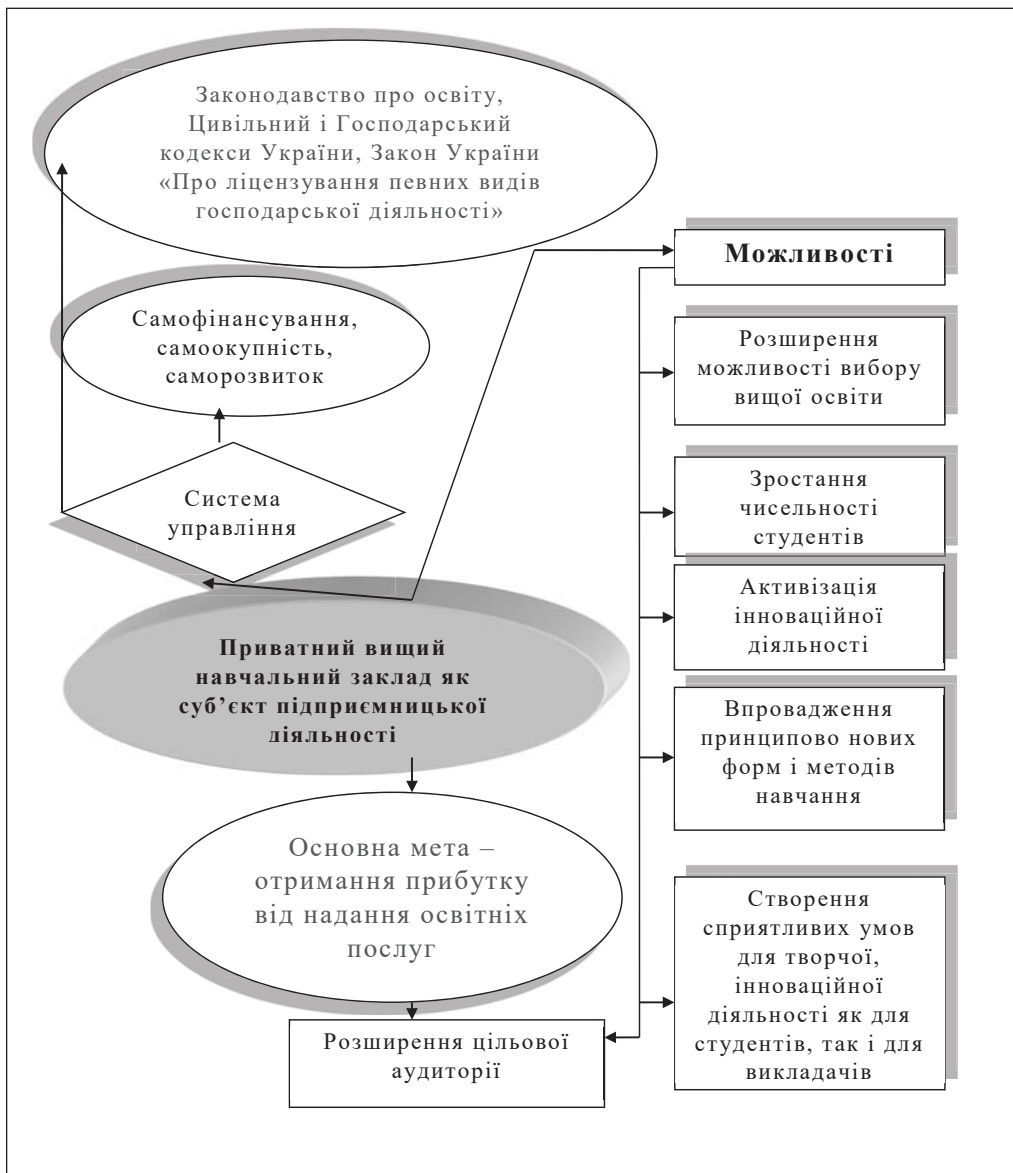

Рис. 2. Особливість та можливості приватних вищих навчальних закладів в сучасному суспільстві

** Досліджено автором

рівності суб'єктів ринку освітніх послуг. Адже державні та комунальні ВНЗ отримують бюджетні кошти, які використовують на фінансування видатків на заробітну плату, утримання навчальних корпусів тощо, але водночас ще й мають можливість одержання додаткових коштів за надання платних освітніх послуг.

У сучасних умовах приватні вищі навчальні заклади є суб'єктами підприємницької діяльності та, згідно з Господарським кодексом України, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Вони як суб'єкти господарювання можуть бути і суб'єктами підприємницької діяльності, оскільки утворені з метою досягнення економічних і соціальних результатів. Сьогодні дуже важливо не зруйнувати конкурентне середовище на ринку освітніх послуг. Особливість і можливості приватних вищих навчальних закладів у сучасному суспільстві подано на рис. 2.

З огляду на це, безумовно, варто підкреслити, що за умов проведення глибоких суспільних реформ у сучасній Україні й інтеграції системи вищої освіти України до європейського освітньо-наукового простору вагу і значення утвердження інноваційної моделі вищої освіти, яку взяли на озброєння не тільки державні, але й приватні ВНЗ, у нашій державі важко переоцінити¹⁰. Очевидно, що фінансові й організаційні можливості приватних ВНЗ тут менші, але завдяки відсутності бюрократичних проблем у функціонуванні самих ВНЗ останні спроможні продемонструвати більшу динаміку у відповідь на потреби ринку праці. Перешкодою можуть бути радше проблеми державного бюрократизму. Тому державі варто подбати про збереження наявного співвідношення державних і недержавних навчальних закладів вищої освіти, врахувати, що серед сучасних чинників розвитку суспільства на перший план виходить людський капітал, якісною характеристикою якого є рівень знань, що стає ключовим елементом у забезпеченні динамічного розвитку будь-якої країни¹¹. Без системи приватних навчальних закладів вищої освіти відповіді на цей виклик буде неможливо.

Водночас за умов глибокої соціально-економічної кризи в суспільстві автоматично зростає роль і значення тих соціальних інститутів, які дозволяють підвищити конкурентоспроможність особи на ринку праці, мінімізувати ризики від економічних негараздів, гарантувати високий рівень матеріального забезпечення (або принаймні запобігти його зниженню) і значущий соціальний статус відповідним суб'єктам права. Визнання й юридичне гарантування державою права на вищу освіту уможливорює доступність системи відповідних державних, приватних і комунальних ВНЗ.

У сучасній Україні відбувається стрімке скорочення фінансових ресурсів держави, здатних обслуговувати потреби розвитку державних, приватних і комунальних ВНЗ, що очевидно суперечить потребам утвердження інноваційної моделі вищої освіти, здатної сприяти входженню України до спільноти цивілізованих держав. У таких умовах невідворотно зростає попит на відносно дешеву високоінтелектуальну робочу силу в країнах Заходу за порівняно невеликого попиту на неї в Україні, що закономірно призводить до істотного відтоку висококваліфікованих кадрів до інших країн Європи, здатних запропонувати не тільки вищу заробітну плату, більш вагомий пакет соціальних послуг і переваг на ринку праці, але й вищий соціальний престиж і статус працівника освіти.

Анотація

У статті розглянуто соціальний і правовий зміст права на вищу освіту і проаналізовано стан його забезпечення системою вищих навчальних закладів в Україні. Особливу увагу зосереджено на діяльності приватних вищих навчальних закладів.

¹⁰ Рижак Л. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. Вісник Львівського університету. 2008. Вип. 11. С. 27–37. URL:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pdf.

¹¹ Лисенко М. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». К., 2013. С. 14.

Summary

The article argues essence of performance of a higher educational establishment as a business entity, producing educational services. The research analyses dynamics of changes in the number of higher educational establishments of Ukraine in terms of the forms of ownership for the period of 2010–2016. The author investigates opportunities of private higher educational establishments in the modern society and argues their advantages for the society, students and teachers. It is proved that efficient performance of private higher educational establishments at the market of educational services is directly influenced by application of innovative technologies and an efficient strategy of development.

Використана література:

1. Мельничук О. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 130.
2. Алексеева С. Право на образование в системе основных социально-экономических прав и свобод человека и гражданина. Современное право. 2007. № 7. С. 74–81.
3. Мельничук О. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2015. С. 162.
4. Петросян Т. Конституционное право на образование. М.: Институт государственно-конфессиональных отношений и права, 2014. С. 22.
5. Боняк В. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2005. С. 74.
6. Лисенко М. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». К., 2013. С. 5.
7. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № № 37–38. Ст. 2004.
8. Курко М. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави. Форум права. 2010. № 2. С. 229.
9. Губерська Н. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: дис. ... д. юрид. наук; спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2015. С. 34–38.
10. Рижак Л. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. Вісник Львівського університету. 2008. Вип. 11. С. 27–37. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pdf.
11. Лисенко М. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». К., 2013. С. 14.

Maksym Tymoshenko,
Candidate of Juridical Sciences,
Private Higher Educational Establishment "European University"